

Eleonora Kirwiel

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

Życie polityczne mniejszości żydowskiej na Kresach Północno-Wschodnich Rzeczypospolitej Polskiej w okresie międzywojennym. Zarys problematyki

1. Liczebność

Żydzi w okresie międzywojennym stanowili istotny procent ludności Kresów Północno-Wschodnich. W odniesieniu do tego terenu trudno bazować na danych statystycznych pierwszego spisu powszechnego, nie obejmował on bowiem w całości terenu dwóch województw północno-wschodnich (wileńskiego i nowogródzkiego) oraz odbywał się w warunkach sporych migracji powojennych. Bardziej wiarygodne i pełne dane przedstawia drugi powszechny spis ludności z roku 1931, pomimo tego iż zrezygnowano w nim z pytania o narodowość, uwzględniając za to kryterium języka ojczystego¹. Dane spisowe dotyczące kryterium języka ojczystego z 1931 roku należy traktować również jako orientacyjne, generalnie odzwierciedlające strukturę narodowościową tych ziem. Trzeba mieć do nich stosunek krytyczny i rozpatrywać „kompleksowo ze statystyką wyznaniową, co do której nie ma raczej zastrzeżeń”².

Dane spisowe z roku 1931, opierające się na kryterium języka ojczystego przedstawiają obraz Kresów Północno-Wschodnich jako kraju zamieszkanego przez ludność polską (56,4%), białoruską (30,1%), żydowską (7,9%), litewską (3%), rosyjską (2,1) oraz inną (w tym ukraińską, czeską, niemiecką – 0,5%). Osoby deklarujące jako język ojczysty »żydowski« i hebrajski zamieszkiwały na całym omawianym terytorium, jednak przede wszystkim koncentrując się w powiatach z ośrodkami miejskimi. Najwyższy

¹ Zob. Z. Landau, J. Tomaszewski, *Polemiki w sprawie struktury społecznej*, [w:] *Druga Rzeczpospolita. Gospodarka – społeczeństwo – miejsce w świecie (sporne problemy)*, red. idem, Warszawa 1977, s. 114; E. Kirwiel, *Kresy Północno-Wschodnie Rzeczypospolitej Polskiej w latach 1918–1939. Oblicze polityczne*, Lublin 2011, s. 32–40.

² P. Eberhardt, *Struktura narodowościowa Polski północno-wschodniej w latach trzydziestych XX wieku*, [w:] *Spółeczeństwo białoruskie, litewskie i polskie na ziemiach północno-wschodnich II Rzeczypospolitej (Białoruś Zachodnia i Litwa Wschodnia w latach 1939–1941)*, red. M. Giżewska, T. Strzembosz, Warszawa 1995, s. 46.

odsetek tej ludności odnotowano w powiecie wileńskim grodzkim (28%) województwa wileńskiego oraz w baranowickim (9,3%), lidzkim (7,9%) i słonimskim (7,9%) województwa nowogródzkiego³.

Ważnym czynnikiem, uzupełniającym obraz samookreślenia mieszkańców tych ziem przez deklarację językową oraz służącym do zdefiniowania ich przynależności narodowej, była konfesja. Podział ludności Kresów Północno-Wschodnich według kryterium religijnego był bardziej przejrzysty oraz w sposób istotny weryfikował dane dotyczące deklaracji językowej. Po zestawieniu tych danych można ustalić faktyczny skład narodowościowy tego terenu, w tym ludności żydowskiej zamieszkującej te tereny.

Wyznanie mojżeszowe było trzecim co do wielkości w województwach północno-wschodnich (8,3%). W tym wypadku przynależność religijna jak najbardziej świadczyła o przynależności narodowej (wyznawcami Mojżesza byli Żydzi), czego dowodem są dane statystyczne drugiego spisu powszechnego. Liczba osób deklarujących język ojczysty żydowski i hebrajski właściwie pokrywała się z grupą wyznania mojżeszowego (186 tys. do 193 tys.). Ludność żydowska stanowiła więc pokaźną część społeczeństwa Kresów Północno-Wschodnich – 8,3% oraz nieznacznie odbiegała od odsetka Żydów w skali całego kraju – 9,8%⁴.

2. Ruchy i partie polityczne

Ludność żydowska w II Rzeczypospolitej, poza jednoczącą ją gminą żydowską, była politycznie zróżnicowana. Jeszcze przed odzyskaniem niepodległości powstało wiele stronnictw, często o charakterze ponadpaństwowym, których działacze spotykali się na międzynarodowych kongresach. Najlepszym przykładem tego typu ugrupowania była Organizacja Syjonistyczna.

W okresie dwudziestolecia międzywojennego na Kresach Północno-Wschodnich RP funkcjonowały liczne ugrupowania żydowskie, reprezentujące różnorodne kierunki polityczne i ideowe, od ortodoksów poczynając, przez ugrupowania syjonistyczne i tzw. „folkistów”, na socjalistach kończąc⁵. Główną partią kierunku konserwatywno-religijnego była Organizacja Żydów Ortodoksów w Polsce (Agudas Szlojmej Emunei Isroel, potocznie nazywana Agudas Jisroel, pol. Związek Izraela), której program koncentrował się głównie na problemach życia religijnego. W swoich założeniach Agudas Isroel przeciwstawiał się emigracji do Palestyny, deklarował pełną lojalność wobec państwa polskiego oraz opowiadał się za obroną i propagowaniem zasad religii żydowskiej

³ *Drugi powszechny spis ludności z dnia 9 XII 1931 r. Mieszkania. Gospodarstwo domowe. Ludność. Stosunki zawodowe. Województwo wileńskie*, „Statystyka Polski”, seria C, z. 36, Warszawa 1936, s. 12; *Drugi powszechny spis ludności z dnia 9 XII 1931 r. Mieszkania. Gospodarstwo domowe. Ludność. Stosunki zawodowe. Województwo nowogródzkie*, „Statystyka Polski”, Warszawa 1938, seria C, z. 71, s. 23–24.

⁴ *Ibidem*.

⁵ Dla przykładu w Wileńskim Urzędzie Wojewódzkim do roku 1927 zarejestrowanych było 10 żydowskich partii politycznych. *Informator Społeczno-Polityczny Województwa Wileńskiego. Partie polityczne*, z. 10, Wilno 1927.

wśród współwyznawców. Ugrupowanie stało na stanowisku wyłącznie wyznaniowego charakteru gmin żydowskich. Warto zaznaczyć, że w obszarze praw politycznych ortodoksi dążyli do egzekwowania pełnego równouprawnienia Żydów w ramach Konstytucji RP, z tym że rozumieli to nie przez pryzmat równości praw narodowych, lecz wyłącznie religijnych. Wieloletnim prezesem wileńskiej filii Agudas Isroel był rabin Chaim Ojzer Grodzieński⁶. Na ziemiach północno-wschodnich oddziały Agudas Isroel działały w Wilnie i Baranowiczach, a w terenie agudowcy skupiali się wokół miejscowych rabinów. Ugrupowanie miało poważne wpływy wśród starszej części społeczeństwa żydowskiego⁷.

Sporo zwolenników wśród Żydów kresowych miały organizacje syjonistyczne. Były one mocno zróżnicowane pod względem programowym i praktyki działania. Prawicę syjonistyczną reprezentowała powstała w 1902 roku w Wilnie Ortodoksyjna Organizacja Syjonistów Ortodoksów „Mizrachi” (Histadruth-Mizrachi, pol. Centrum Duchowe), która według urzędników Urzędu Wojewódzkiego Nowogródzkiego „przenikała do sfer ortodoksyjnych, stanowiących część drobnego i średniego mieszczaństwa, oraz do młodzieży i robotników stosunek poglądach zachowawczych”⁸. Partia ta podobnie jak Agudas Isroel miała stosunek lojalny wobec państwowości polskiej. Głównym dążeniem i zadaniem Mizrachi było utworzenie w Palestynie żydowskiej siedziby narodowej, zaś hasłem – religia, nauka i praca. W swoich założeniach ideowych łączyła ona cele religijne i narodowe, a gminę żydowską pojmowała jako jednostkę religijno-narodową. Za jedyny język żydowski, w odróżnieniu od tradycyjnych ortodoksów, uznawała hebrajski, a nie jidysz. Mizrachi opowiadała się za autonomią gmin żydowskich w zakresie religijnym i kulturalno-narodowym oraz postulowała powstanie państwo-

⁶ Chaim Ozer Grodzieński (ur. 1863 Iwje k. Nowogródka – zm. 1940 Wilno) – rabin. Studiował w jesziwach w Ejszyszkach i Wołożynie, gdzie zyskał miano *iluja* (genialnego młodzieńca). Mając 20 lat, poślubił wnuczkę rabiego Izraela Salantera, twórcy ruchu musar. Po śmierci teścia, w 1887 roku, został jednym z daj(j)anów (sędzia religijnego sądu rabinackiego) wileńskich. Wkrótce stał się liderem ich grona. Stworzył elitarną grupę zaawansowanych naukowo studentów, tzw. Kibuc Rabiego Chaima Ojzera. Był jednym z inicjatorów zwołania konferencji ortodoksów w Wilnie w 1909 roku, podczas której doszło do powstania ortodoksyjnej organizacji Kneset Israel. Brał udział w konferencji katowickiej w 1912 roku, która doprowadziła do powstania Agudy. W tym ugrupowaniu odgrywał czołową rolę, podobnie jak w litewskich kręgach ortodoksyjnych. Był jednym z głównych oponentów trendów modernizacyjnych w życiu żydowskim i dezintegracji gmin żydowskich w Polsce i na Litwie, a zwłaszcza syjonizmu i nauczania przedmiotów świeckich. Jego głównym dziełem były responsy pt. *Achi'ezer* (t. 1–3, 1922, 1925, 1939), które przyczyniły się do ugruntowania jego renomy, jako jednego z najważniejszych autorytetów talmud w Polsce. W czasie II wojny światowej pracował nad czwartym tomem tego dzieła. Jego obecność w Wilnie sprawiła, że właśnie tam kierowali się wykładowcy i studenci jesziw z terenów zajętych przez Związek Radziecki. Strona internetowa Żydowskiego Instytutu Historycznego, <http://www.jhi.pl/institut>, *Polski słownik judaistyczny. Grodzieński Chaim Ojzer*, inf. z 11 VI 2017.

⁷ J. Tomaszewski, *Zarys dziejów Żydów w Polsce w latach 1918–1939*, Warszawa 1990, s. 70; Archiwum Akt Nowych, Urząd Wojewódzki Nowogródzki (dalej AAN, UWN), sygn. 975/ 35, „Żydowskie partie polityczne”, s. 2–3.

⁸ AAN, UWN, sygn. 975/35, s. 5.

wego związku gmin żydowskich⁹. Środowisko wileńskich mizrachistów miało swego reprezentanta w Senacie RP I kadencji w osobie Izaaka Rubinsztejna¹⁰.

Kolejny, największy odłam tego nurtu stanowiła Organizacja Syjonistyczna w Polsce (Histadruth ha'Cyjonith be'Polonijach). Głównym celem tej partii było utworzenie państwa żydowskiego w Palestynie. W odniesieniu do sytuacji Żydów w państwie polskim ugrupowanie to opowiadało się za autonomią narodową, funkcjonującą w strukturze gmin żydowskich o charakterze świeckim z Centralną Żydowską Radą Narodową na czele. Siedzibą Komitetu Centralnego tej partii na Kresach Północno-Wschodnich było Wilno, któremu podporządkowano oddziały powiatowe¹¹. Na czele Centrali Wileńskiej partii stał doktor Jakub Wygodzki, poseł na Sejm RP¹².

Nurt lewicy syjonistycznej tworzyły na ziemiach północno-wschodnich II RP Światowa Syjonistyczna Partia Pracy – Hitachdut (Mitleget Awodach Cyjonit Hitachdut)

⁹ J. Tomaszewski, *op. cit.*, s. 72–73; AAN, UWN, sygn. 975/35, s. 6; Archiwum Akt Nowych, Urząd Wojewódzki Wileński (dalej AAN, UWW), sygn. 978/11, „Żydowskie organizacje polityczne i wyznaniowe”, s. 34–35.

¹⁰ Izaak Rubinsztein (ur. 1888, zm. 1945) urodził się w litewskim Datnowie. Ukończył studia prawnicze i rabinackie. Smichę uzyskał w 1906 roku. W czasie I wojny światowej podczas niemieckiej okupacji Litwy pełnił funkcję prezesa Żydowskiego Komitetu Centralnego. W I rządzie Augustinasa Volde-marasa pełnił funkcję ministra do spraw żydowskich. W 1928 objął stanowisko Naczelnego Rabina Wilna, które piastował do 1940 roku. Pełnił funkcję prezesa Mizrachi na Kresach Wschodnich. Był aktywnym członkiem Światowej Organizacji Syjonistycznej. W 1928 roku wybrany senatorem z województwa białostockiego z listy Blok Mniejszości Narodowych. Po okupacji Litwy przez Armię Czerwoną w czerwcu 1940 roku opuścił Wilno i wyjechał do Stanów Zjednoczonych, gdzie zmarł. W. Tylach, *Rubinsztein Izaak*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1991, s. 581–582; S. Rudnicki, *Żydzi w parlamencie II Rzeczypospolitej*, Warszawa 2004, s. 411–419.

¹¹ AAN, UWN, sygn. 975/35, s. 7; AAN, UWW, sygn. 978/11, s. 36–37.

¹² Jakub Wygodzki (ur. 1856 w Bobrujsku, zm. 1941 Wilno) urodził się jako najstarszy spośród siedmiu braci w roku 1856 w Bobrujsku. Był wychowany w surowej atmosferze religijnej rodziny chasydzkiej wiernej tradycji Chabad-Lubawicz. Studia medyczne ukończył w Wojskowej Akademii Lekarskiej w Petersburgu w roku 1882. Specjalizował się w dziedzinie ginekologii w Wiedniu, Paryżu i Berlinie. W roku 1883 osiadł w Wilnie, gdzie był ordynatorem i dyrektorem w wileńskich szpitalach. Angażował się w działalność społeczną i polityczną. Był działaczem ruchu syjonistycznego od lat dziewięćdziesiątych XIX w. W czasie I wojny światowej w okresie niemieckiej okupacji Wilna sprzeciwił się nałożonej na Żydów kontrybucji. Został za to aresztowany (marzec 1917) przez władze niemieckie i umieszczony w obozie jenieckim, gdzie przebywał 13 miesięcy (początkowo w Czersku, następnie w Celle). W kwietniu 1918 roku powrócił do Wilna i opowiedział się po stronie odrodzonego państwa litewskiego, został ministrem ds. żydowskich w rządzie litewskim. W latach 1919–1929 sprawował mandat radnego w Wilnie, był również prezesem gminy żydowskiej. Po wkroczeniu bolszewików do Wilna w roku 1920 został aresztowany i umieszczony w więzieniu na Łukiszkach, a jego dokumenty związane z pracami w Tarybie skonfiskowano. Po zajęciu Wileńszczyzny przez Polskę nadal prowadził aktywną działalność polityczną. Był posem na Sejm I i II kadencji z listy Bloku Mniejszości Narodowych. Na początku II kadencji został przewodniczącym Koła Żydowskiego.

Był autorem wielu artykułów naukowych o tematyce medycznej opublikowanych po rosyjsku, niemiecku i polsku. Publicystykę na tematy społeczno-polityczne pisał w jidysz i po niemiecku. W jidysz powstały także zbiory jego wspomnień z młodości i okresu I wojny światowej. Był jednym

oraz dwa odłamy Żydowskiej Socjaldemokratycznej Partii Robotniczej „Poalej Syjon” w Polsce (pol. Robotnicy Syjonu) (Idisze Socialistisze Demokratisze Arbeter Partaj Poalej-Syjon in Pojlen): Poalej Syjon-Lewica i Poalej Syjon-Prawica. Wszystkie te ugrupowania miały w programie walkę o socjalizm i autonomię kulturalną Żydów. Różniły się między innymi kwestiami taktyki działania czy uprawnień językowych. Wpływy ugrupowań socjalistycznych rozciągnęły się na robotników, rzemieślników i drobnych handlarzy¹³.

Znaczącą rolę w żydowskim życiu politycznym na Kresach Północno-Wschodnich odgrywała opozycyjna w stosunku do kierunku syjonistycznego Żydowska Partia Demokratyczna (Jidysze Demokratisze Partaj), która od sierpnia 1926 roku była autonomiczną częścią Żydowskiej Partii Ludowej w Polsce (Jidysze Folks-Partaj in Pojlen). Folkieści odrzucali program syjonistyczny, stojąc na stanowisku żydowskiej odrębności narodowej. W swoim programie głosili: „Żydzi w Polsce jako w pełni równouprawnieni obywatele kraju, tworzą publicznie prawną wspólnotę narodową i zarządzającą zupełnie samodzielnie wszystkimi prawami ludu przez Radę Ludową, zwołaną na zasadzie powszechnego, równego, tajnego, bezpośredniego i proporcjonalnego prawa wyborczego dla wszystkich obywateli żydowskich obojga płci, w wieku nie niżej lat 20”¹⁴. Kierunek ten programowo zwalczał wszystkie żydowskie ugrupowania ortodoksyjne. Jedyną partią, z którą współpracowali, zwłaszcza na niwie kulturalno-oświatowej, był Bund. Czołową postacią tej partii na Wileńszczyźnie był między innymi Cemach Szabad¹⁵.

z czołowych animatorów żydowskiego życia teatralnego w Wilnie oraz autorem licznych publikacji na temat teatru jidysz.

Po wkroczeniu wojsk niemieckich na podporządkowaną wówczas ZSRR Litwę (22 czerwca 1941) i rozpoczęciu okupacji niemieckiej był przez pewien czas członkiem Judenratu w wileńskim getcie. Odmówił jednak współpracy z Niemcami, co stało się przyczyną jego śmierci w sierpniu 1941. S. Rudnicki, *Żydzi w parlamencie II Rzeczypospolitej*, Warszawa 2004, s. 411–419. Strona internetowa Juden In Europa, <http://www.juden-in-europa.de>, Spurensuche jüdischer Geschichte – das Ghetto in Wilna. Kurzbiographien. Yakov Wigodski, inf. z 11 VI 2017.

¹³ AAN, UWN, sygn. 975/35, s. 13–17.

¹⁴ A. Belcikowska, *Stronnictwa i związki polityczne w Polsce*, Warszawa 1925, s. 518.

¹⁵ Cemach Szabad (ur. 1864, zm. 1934 Wilno) – żydowski lekarz, działacz społeczny i polityczny. Studiował medycynę na Uniwersytecie Moskiewskim, a specjalizował się w Wiedniu, Heidelbergu i Berlinie. Od 1915 roku służył w armii rosyjskiej jako lekarz. Prowadził jednocześnie działalność naukową, publikując w prasie medycznej rosyjskiej, niemieckiej i polskiej. Później zajął się pisaniem do dwutygodnika „Folksgezunt” (pol. „Zdrowie Ludu”), wydawanego w języku jidysz. W swoich publikacjach poruszał problematykę higieny, medycyny i migracji ludności. Był członkiem honorowym i wiceprezesem Towarzystwa Lekarskiego i Izby Lekarskiej oraz YIVO. W działalności politycznej zajmował stanowisko prezesa gminy żydowskiej w Wilnie, a od 1919 roku był radnym miejskim. W latach 1919–1920 był prezesem rady żydowskich gmin Litwy. W 1926 roku stanął na czele organizacji folkistowskiej, z której następnie przekształciło się Żydowskie Stronnictwo Ludowe w Polsce (siedzibą partii było Wilno). W roku 1928 został wybrany na senatora z województwa kieleckiego z listy Blok Mniejszości Narodowych. S. Rudnicki, *Żydzi w parlamencie II Rzeczypospolitej*, Warszawa 2004, s. 411–419; strona internetowa Żydowskiego Instytutu Historycznego, <http://www.jhi.pl/instytut>, *Polski słownik judaistyczny. Szabad Cemach*, inf. z 11 VI 2017; strona internetowa

Niewątpliwie najsilniejszą partią polityczną nurtu socjalistycznego był Powszechny Żydowski Związek Robotniczy (Algemener Jidiszer Arbeter Bund), potocznie zwany Bundem. Partia ta powstała we wrześniu 1897 roku w Wilnie jako Ogólno-Żydowski Związek Robotniczy w Polsce i Rosji, a od 1901 roku nosił on nazwę Ogólno-Żydowski Związek Robotniczy na Litwie, w Polsce i Rosji¹⁶. Działał na ziemiach polskich, na Litwie oraz w środkowej i zachodniej Rosji, a w latach 1898–1902 i 1906–1912 Bund wchodził w skład Socjaldemokratycznej Partii Robotniczej Rosji (SDPRR) jako jej organizacja autonomiczna. W Polsce jako partia samodzielna działał już od listopada 1918 roku, a w 1920 roku połączył się z Żydowską Partią Socjaldemokratyczną istniejącą od 1905 roku w Galicji¹⁷. Początkowo zgłosił akces do Międzynarodówki Komunistycznej, jednakże w 1921 roku zerwał z MK, co spowodowało rozłam i powstanie Komunistycznego Bundu (Kombundu), który w 1923 roku przystąpił do KPP. Bund pozostał poza Kominternem i był zarejestrowany w Biurze Partii Socjalistycznych w Paryżu. W warunkach państwowości polskiej partia przyjęła rolę opozycji w stosunku do kolejnych rządów polskich. Opowiadała się za autonomią narodowościowo-kulturalną społeczności żydowskiej w Polsce. Postulat ten programowo był zbieżny z dążeniami folkistów. Partia głosiła program socjalistyczny, oparty na ideologii marksistowskiej. Z Bundem były związane żydowskie związki zawodowe, organizacje spółdzielcze, kulturowo-oświatowe i sportowe, organizacja młodzieżowa „Cukunft”. Wśród czołowych działaczy partii należy wymienić między innymi Arkadiusza i Matyldę Kremerów¹⁸.

„Kuriera Wileńskiego”, <http://kurierwilenski.lt>, *Justyna Giedrojć: Cemach Szabad – jedna z postaci najbarwniejszych dawnego Wilna*, 22 września 2017, inf. z 11 VI 2017.

¹⁶ Jeden z czołowych działaczy Bundu, Franz Kurski (Samuel Kahan), tłumacząc, dlaczego właśnie Wilno stało się miejscem powstania tej partii, pisał: „Tylko w Wilnie, podówczas największym żydowskim ośrodkiem duchowym, mógł się zrodzić i zwycięsko upowszechnić ruch żydowski nie mający nawet śladu znanego wśród Żydów kompleksu niższości [...] Wilno było również ośrodkiem podówczas jeszcze spolonizowanej postępowej inteligencji litewskiej i nieco zrussyfikowanej inteligencji polskiej; w ówczesnych ciężkich warunkach Wilno tętniło bogatym życiem umysłowym, którego nici – wśród Żydów i nie-Żydów – ciągnęły się od wielu pokoleń [...] W Wilnie panował zupełnie osobliwy duch”. S. Bergman, *Przyczynki do historii Bundu*, „Kwartalnik Historii Żydów” 1992, nr 2 (62), s. 108.

¹⁷ Zob. G. Pickhan, *Pod prąd. Powszechny Żydowski Związek Robotniczy Bund w Polsce w latach 1918–1939*, Warszawa 2017; J. Jack, *The Bund in Vilna 1918–1939*, „Polin” 2013, t. 25, s. 263–292.

¹⁸ Arkadiusz Kremer (ur. 1865 Święciany, zm. 1935 Wilno) – studiował nauki techniczne w Petersburgu i w Rydze, gdzie związał się z ruchem socjalistycznym. Za udział w przekazywaniu korespondencji został włączony do procesu II Proletariatu. Po opuszczeniu więzienia (1890) wszedł w skład grona inicjatorów powstania pierwszej grupy socjaldemokratów żydowskich w Wilnie. Był zdecydowanym zwolennikiem odrębności żydowskiego ruchu socjalistycznego. Duże znaczenie miała jego praca propagandowa, m.in. broszura *O agitacji*, rozpowszechniana od 1894 roku (wyd. 1896). Odegrał istotną rolę w zjeździe założycielskim Bundu i wszedł do jego KC (1897) oraz do KC Socjaldemokratycznej Partii Robotników Rosji (1898). Więziony w latach 1898–1900, po uwolnieniu zbiegł za granicę. Działał w Komitecie Zagranicznym Bundu. Wydalony ze Szwajcarii, wyjechał do Stanów Zjednoczonych (1903), gdzie organizował tamtejszy odłam partii. Powrócił do Rosji w 1905 roku. Ze względu na protest przeciw przejściu Bundu do jawnej działalności wystąpił z jego KC. Wyjechał

Warto wspomnieć jeszcze o tzw. żydowskim kierunku asymilatorskim (propolskim, prorządowym). W latach dwudziestych XX wieku strukturą organizacyjną tego kierunku był oddział wileński Związku Akademickiej Młodzieży Zjednoczeniowej (ZAMZ), skupiający żydowskich studentów Uniwersytetu Stefana Batorego. Środowisko to było jednak bardzo nieliczne i przede wszystkim chciało wpływać na proces przełamywania stereotypów na temat tego, że „Żydzi nie muszą być antypolsko usposobionymi »litwakami«, że można i należy dojść do porozumienia ze stanowiącą niemal 40% stałych mieszkańców miasta mniejszością”¹⁹.

3. Uczestnictwo w życiu politycznym

W pierwszych na terenie Kresów Północno-Wschodnich wyborach do Sejmu Wileńskiego, które odbyły się w dniu 8 stycznia 1922 roku, podziały polityczne ludności żydowskiej przedstawiały się w sposób następujący:

1) grupy konserwatywne, ortodoksi i bogate kupiectwo – generalnie popierały związek Wileńszczyzny z Polską;

2) ugrupowania lewicowe – dążyły do utworzenia Litwy w granicach historycznych, licząc na to, iż w przyszłym państwie litewskim mieliby dominujące znaczenie.

Udział poszczególnych mniejszości narodowych, w tym również Żydów, w owych wyborach był ograniczony wskutek tego, że reprezentowały one przeciwną polskiej racji stanu linię polityczną. Specyfika tych wyborów polegała bowiem przede wszystkim na tym, iż wyborcy, głosząc na określoną siłę polityczną, opowiadali się za albo przeciw połączeniu tych ziem z Polską. Była to główna kwestia, do której w czasie kampanii wyborczej odwoływały się poszczególne partie polityczne polskie i mniejszości narodowe. Inne treści programowe, dzielące te ugrupowania miały znaczenie drugorzędne. W odniesieniu do postawy ludności żydowskiej warto podkreślić, że nie starali się oni zająć stanowiska wyrazistego w tej kwestii. Gra polityczna, którą Żydzi prowadzili w tym czasie, jeszcze w nie do końca pewnej przyszłej przynależności politycznej, polegała na tym, aby nadać sobie znaczenie języczka u wagi, wytargować dla siebie od Litwinów czy też Polaków jak najdalej idącą autonomię. Potwierdzeniem tej tezy może być między innymi fakt, iż mimo zapowiedzi wzięcia udziału w wyborach do Sejmu

do Francji (1912), gdzie dokończył studia inżynierskie. W roku 1921 powrócił do Polski. Był nauczycielem w technikum oraz wykładowcą w seminarium nauczycielskim. Od 1928 roku przewodniczył wileńskiemu komitetowi Bundu; w 1930 został radnym gminy żydowskiej w Wilnie. Poświęcono mu książkę pamiątkową *Arkadii. Zamelbuch...* (Nowy Jork 1942). Jego żona, Matylda z domu Średnicka (1867–1943), była także zasłużoną działaczką Bundu. Zginęła w getcie wileńskim. J. Minkowski, *Arkadiusz Kremer*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 15, Wrocław 1970, s. 267–268.

¹⁹ Strona internetowa tygodnika Związku Polaków na Litwie „Nasza Gazeta”, <http://archiwum2000.tripod.com>, A. Kakareko, *Wincuki, Szmule, Antony, Hassany... i inne wilniuki: wileńska mozaika narodowościowa w okresie międzywojennym*, „Nasza Gazeta” (NG), nr 50 (486), inf. z 11 IX 2017.

Wileńskiego ostatecznie Żydzi apelowali o powstrzymanie się od głosowania, a taką postawę nazywali nie bojkotem, lecz aktem „lojalnej neutralności”²⁰.

Kolejne wybory parlamentarne w 1922 roku odbyły się już w zupełnie innej atmosferze geopolitycznej. Objęły one swoim zasięgiem całość Kresów Północno-Wschodnich II Rzeczypospolitej oraz zostały przeprowadzone w warunkach względnej stabilności polityczno-prawnej. Zresztą, wybory te jako jedyne w omawianym okresie na ziemiach kresowych miały w pełni demokratyczny charakter i odbyły się bez stosowania nacisków i nadużyć. Wyniki tych wyborów stanowiły dość wierne odzwierciedlenie nastrojów społeczności województw wileńskiego i nowogródzkiego. Warto zaznaczyć, iż w czasie tychże wyborów po raz pierwszy społeczeństwo kresowe stało się aktywnym uczestnikiem życia politycznego kraju²¹.

W czasie tej kampanii wyborczej ugrupowania żydowskie prowadziły aktywną działalność wśród własnej społeczności w obydwu województwach północno-wschodnich. Zmiana postawy ludności żydowskiej w tych wyborach wynikała przede wszystkim z rozwoju sytuacji politycznej – w odróżnieniu od wyborów do Sejmu Wileńskiego przynależność państwowa tego terenu była już jasna i klarowna. Warto było w tych warunkach mocno zaznaczyć swoje uczestnictwo w głosowaniu. Wśród najważniejszych żydowskich nurtów politycznych działających na Kresach Północno-Wschodnich należy wyodrębnić: ortodoksów, syjonistów i socjalistów.

Do wyborów parlamentarnych w 1922 roku większość żydowskich ugrupowań politycznych na ziemiach Kresów Północno-Wschodnich, podobnie jak w całym kraju, przystąpiła w drugim co do wielkości porozumieniu wyborczym, startującym w tych wyborach – w Bloku Mniejszości Narodowych²². Tworzyły go ugrupowania białoruskie, żydowskie, ukraińskie, rosyjskie i niemieckie. Blok ów miał być pewnego rodzaju odpowiedzią na tendencje do postrzegania Polski jako państwa narodowego, po jej

²⁰ Ostatecznie w głosowaniu, oprócz mocno reprezentowanej strony polskiej, wzięły udział grupy innych narodowości: Białorusini – 41% uprawnionych, Żydzi – 15,3% i Litwini – 8,2%. Ogólna frekwencja wyborcza wyniosła 63,5%. Z. Krajewski, *Geneza i dzieje wewnętrzne Litwy Środkowej (1920–1922)*, Lublin 1996, s. 77, 99–100.

²¹ Do tych wyborów Rzeczpospolita Polska została podzielona na 64 okręgi wyborcze. Cztery z nich – od 61 do 64 – znajdowały się na obszarze województw wileńskiego i nowogródzkiego. Okręgi w wyborach senackich pokrywały się z granicami administracyjnymi województw. *Statystyka wyborów do Sejmu i Senatu odbytych 5 i 12 listopada 1922 roku*, „Statystyka Polski”, t. 8, Warszawa 1926, s. 1.

²² Pomysłodawcą przystąpienia do wyborów w ramach szerokiego porozumienia wyborczego Blok Mniejszości Narodowych Rzeczypospolitej Polskiej był żydowski adwokat i dziennikarz Icchak Grünbaum (1879–1970). Tworzyły go mieszczańskie i większość chłopskich ugrupowań politycznych mniejszości narodowych (żydowskich, niemieckich, białoruskich i ukraińskich) w Polsce (poza wschodnią Małopolską). Celem było prowadzenie wspólnej akcji wyborczej i działalność sejmowa. Do Wyborczego Bloku Mniejszości Narodowych Rzeczypospolitej Polskiej w roku 1922 nie przystąpiły socjalistyczne partie żydowskie Bund i Poale Syjon. Strona internetowa Żydowskiego Instytutu Historycznego, <http://www.jhi.pl/institut>, *Polski słownik judaistyczny. Blok Mniejszości Narodowych*, inf. z 11 VI 2017.

okrzepnięciu i ustaleniu granic. Ze względu na różnice, mocno dzielące partie zgrupowane w Bloku, ograniczył on swój program głównie do obrony praw mniejszości. Patrząc przez pryzmat wyników tych wyborów, trzeba uznać, iż połączenie się większości mniejszości narodowych w jednym Bloku oraz współpraca w czasie kampanii wyborczej była bardzo udanym posunięciem taktycznym, otwierającym szeroki dostęp do sejmu i senatu przedstawicielom niepolskiej części społeczności tych ziem. Złożyły się na to dwie grupy ważnych czynników.

Po pierwsze, w odróżnieniu od partii polskich ugrupowania mniejszości narodowych miały na tym terenie o wiele łatwiejsze zadanie do spełnienia. Prowadziły bowiem agitację przedwyborczą z programem skierowanym na potrzeby ludności własnej narodowości oraz na terenie licznie przez nią zamieszkanym. Białorusini działali właściwie na całym terenie województw wileńskiego i nowogródzkiego, z naciskiem na powiaty w północno-wschodniej części Nowogródzyczyny, Żydzi natomiast prowadzili kampanię wyborczą w Wilnie i innych ośrodkach miejskich.

Po drugie, dla wyborców mniejszości narodowych, którzy przeważali liczebnie, oddanie głosu na Blok Mniejszości Narodowych, czyli na porozumienie polityczne, które już w swojej nazwie jednoznacznie wskazywało na swoją „niepolskość”, w warunkach braku zaufania i wręcz wrogości do władz polskich, było jasne i zrozumiałe. Argument ten jednak w nielicznym stopniu odnosił się do ludności żydowskiej zamieszkującej te ziemie, a bardziej dotyczył Białorusinów. Te nieliczne partie mniejszości narodowych, które startowały w wyborach oddzielnie, uzyskały bardzo nikłą ilość głosów, dla przykładu: Zjednoczenie Białoruskich Bezpartyjnych Aktywistów i „Zielonego Dębu” – 61 głosów, Poale Syjon – 55²³.

W wyniku wyborów do Sejmu RP (5 listopada 1922 r.) Blok Mniejszości Narodowych RP na terenie całego kraju zdobył 16% głosów (66 mandatów), natomiast pozostałe stronnictwa żydowskie miały razem 4,6% głosów (18 mandatów). Na Kresach Północno-Wschodnich Blok uzyskał łącznie 29,6% – 8 mandatów (okręg nr 61 – 4, okręg nr 62 – 2, okręg nr 64 – 2). Procentowo poparcie dla Bloku w województwach północno-wschodnich było dwukrotnie wyższe niż ogółem w kraju.

Przedstawiciele mniejszości żydowskiej mandaty poselskie z listy Bloku Mniejszości Narodowych zdobyli na Kresach Północno-Wschodnich tylko w okręgu nr 61 (województwo nowogródzkie powiaty Nowogródek, Stołpce, Nieśwież, Baranowicze, Słonim). Zresztą tylko w tym okręgu wyborczym największą liczbę głosów oddano na Blok Mniejszości Narodowych RP – 59 785, co stanowiło około 45% wszystkich uzyskanych głosów. O zwycięstwie tego porozumienia wyborczego zdecydowali głównie wyborcy z powiatów nowogródzkiego i nieświeskiego, gdzie Blok zdobył łącznie 41 963 głosów, czyli około 70%. Sukces ten przełożył się na 4 mandaty poselskie, które objęli: nauczyciel z Wilna Michał Kochanowicz, rolnik z Aczukiewicz (powiat Nowogródek) Bazyl Rogula, lekarz z Wilna Jakub Wygodzki oraz adwokat ze Słonimia Izrael Michał

²³ *Statystyka wyborów do Sejmu i Senatu odbytych 5 i 12 listopada 1922 roku*, „Statystyka Polski”, t. 8, Warszawa 1926, s. 99–100.

Luliński-Stuczyński²⁴. Dwóch z owych czterech posłów mieli pochodzenie żydowskie oraz reprezentowali Organizację Syjonistyczną w Polsce – Jakub Wygodzki oraz Izrael Michał Luliński-Stuczyński.

Blok wyborczy mniejszości narodowych pokaźną liczbę głosów zdobył jeszcze w okręgach nr 62 i nr 64, odpowiednio – 27% i 30%. Na porozumienie głosowali przede wszystkim mieszkańcy pochodzenia białoruskiego. Mandaty objęli więc przedstawiciele społeczności białoruskiej: po dwóch w każdym okręgu wyborczym. W okręgach wyborczych nr 63 zwyciężyły wyłącznie ugrupowania polskie różnych orientacji wyborczych²⁵.

Wydarzenia majowe 1926 roku spowodowały dalszą polaryzację ruchu żydowskiego na ziemiach kresowych. Początkowo większość środowisk żydowskich poparła przewrót majowy, jako skierowany przeciw gabinetowi Wincentego Witosa z udziałem narodowych demokratów. Widziano możliwości współpracy z J. Piłsudskim, który był uważany za osobę daleką od nacjonalizmu. Przedstawiciele nowego obozu rządzącego, w odróżnieniu od innych mniejszości narodowych, nie uznawali obecności Żydów za czynnik antypaństwowy. Piłsudczycy byli przeciwni antysemityzmowi, popierali syjonizm oraz liczyli na współpracę z ugrupowaniami żydowskimi różnej orientacji. Przedstawiono pozytywny program żydowski, którego głównymi elementami były: asymilacja państwowa, odrzucenie asymilacji narodowej, a także wsparcie emigracji społeczności żydowskiej z Polski²⁶.

Największe korzyści z realizacji programu piłsudczyńskiego odniosły koła ortodoksyjne, wraz z uporządkowaniem stanu prawnego gmin wyznaniowych. Akt prawny z 14 X 1927 roku utrzymywał gminy żydowskie jako instytucje wyznaniowe, nie nadając im cech samorządu narodowego. Rozwiązanie to było zgodne z oczekiwaniami ruchu ortodoksyjnego. Najbliższą współpracę z obozem rządzącym nawiązało ugrupowanie Agudas Isroel, które w myśl maksymy zaczerpniętej z Talmudu: „Módl się za pokój i pomyślność państwa”, zachowywało lojalny stosunek wobec państwa polskiego, czego przejawem był między innymi sojusz wyborczy Agudy z BBWR w wyborach parlamentarnych w latach 1928 i 1930. Ruch syjonistyczny częściowo poparł nowy rząd, głównie przez pryzmat realizacji idei „siedziby żydowskiej w Palestynie”.

Polityka piłsudczyków wobec mniejszości żydowskiej tworzyła sprzyjającą atmosferę do rozwoju ugrupowań politycznych tej narodowości. Szalomej Emunei Isroel po roku 1926 utworzył dwa oddziały w województwie nowogródzkim – w Klecku (powiat nieświeski) oraz w Słonimie²⁷. Mocny rozwój organizacyjny w omawianym okresie

²⁴ T. i W. Rzepeccy, *Sejm i Senat 1922–1927: podręcznik dla wyborców zawierający wyniki wyborów w powiatach, okręgach, województwach, podobizny senatorów i posłów sejmowych oraz mapy poglądowe*, Poznań 1923, s. 340.

²⁵ E. Kirwiel, *op. cit.*, s. 95–96; E. Podgajna, *Stronnictwo Chłopskie (1926–1931). Studium z dziejów myśli politycznej*, Lublin 2011.

²⁶ Więcej na temat polityki piłsudczyków wobec Żydów w latach 1926–1935 pisał Waldemar Paruch. W. Paruch, *Od konsolidacji państwowej do konsolidacji narodowej. Mniejszości narodowe w myśli politycznej obozu piłsudczyńskiego (1926–1939)*, Lublin 1997, s. 231–246.

²⁷ AAN, UWN, sygn. 975/35, s. 2.

objął partie ruchu syjonistycznego w województwie nowogródzkim. Dla przykładu, w województwie nowogródzkim w latach 1926–1930 powstało 18 oddziałów grup Eth Lidnoth i Al Hamiszmar należących do Organizacji Syjonistycznej w Polsce, a do tej pory działały tylko trzy²⁸.

W raportach wojewody nowogródzkiego znajdują się informacje dotyczące stanu liczebnego organizacji socjalistycznych ruchu żydowskiego. Znaczną aktywność i liczne wpływy wśród Żydów wykazywała Poalej-Syjon Prawica. Miała na terenie województwa 12 oddziałów, z których 11 powstało w omawianym okresie, oraz „rozwijała działalność widoczną we wszystkich instytucjach samorządowych i gminie żydowskiej”²⁹. Tenże wojewoda wspominał o słabnącej działalności Bundu i oceniał: „Objaw ten tłumaczy się wzrostem sympatii z jednej strony dla organizacji syjonistycznych, drugiej dla kompartii, która wdziera się w szeregi żydowskich związków zawodowych, będących domeną Bundu”³⁰. Warto zaznaczyć, że żydowski ruch socjalistyczny do Józefa Piłsudskiego i jego zwolenników miał stosunek bezwzględnie wrogi³¹.

W wyborach parlamentarnych 1928 roku ugrupowania żydowskie wystartowały mocno podzielone. Agudas Isroel, część folkistów oraz grupa działaczy organizacji gospodarczych opowiedziały się za współpracą z BBWR. Niefortunne doświadczenia Bloku Mniejszości Narodowych z czasów poprzednich wyborów spowodowały, że tym razem ta struktura odrodziła się jedynie w postaci porozumienia technicznego, w którym uczestniczyły tylko niektóre frakcje żydowskie: syjoniści, Mizrachi, grupa folkistów z Wilna i inne mniejsze środowiska. Z osobnymi listami wystartowały Żydowski Związek Robotniczy Bund w Polsce oraz Żydowski Robotniczy Komitet Wyborczy Poalej Syjon³².

Głosy społeczności żydowskiej w tych wyborach rozłożyły się głównie pomiędzy opcjami popierającymi obóz rządzący oraz frakcjami, które weszły do Bloku Mniejszości Narodowych. Jedynym przedstawicielem społeczności żydowskiej Kresów Północno-Wschodnich w Sejmie II kadencji był przedstawiciel ruchu syjonistycznego Jakub Wygodzi, który startował z listy Bloku Mniejszości Narodowych.

Ludność żydowska na Kresach Północno-Wschodnich w latach trzydziestych XX wieku nadal prowadziła dość zróżnicowaną i aktywną działalność polityczną. Ważną rolę odgrywali ortodoksi, którzy występowali „jako zorganizowana jednostka tylko w Wilnie”, a na terenie powiatów skupiali się wokół miejscowych rabinów. Wpływy ortodoksów na ludność żydowską były duże, lecz ulegały nim przeważnie starsi Żydzi, natomiast młodzież grupowała się w organizacjach „bardziej postępowych – syjonistycznych lub socjalistycznych”³³. Prężnie działały organizacje syjonistyczne: Ogólna Organizacja Syjonistyczna w Polsce, Mizrachi, Związek Syjonistów Państwowców,

²⁸ *Ibidem*, s. 7.

²⁹ *Ibidem*, s. 13.

³⁰ *Ibidem*, s. 16.

³¹ J. Tomaszewski, *op. cit.*, Warszawa 1990, s. 82–83.

³² *Ibidem*.

³³ AAN, UWW, sygn. 978/11, s. 23.

Liga Pracującej Palestyny. Syjonistyczna Partia Pracy (Hitachdut) miała swój oddział jedynie w Wilnie, w roku 1938 liczyła tylko 70 członków. W powiatach wpływy partii były znikome³⁴.

Folkistów na Wileńszczyźnie reprezentowała Żydowska Partia Demokratyczno-Ludowa, która po śmierci jej lidera dra Cemacha Szabada faktycznie przestała istnieć. Pomimo braku jednostki organizacyjnej tego ugrupowania w Wilnie wiele osób z tzw. jidyszystów stało „na punkcie programowym partii demokratyczno-ludowej” oraz miało wpływ na różne organizacje żydowskie. Znaczenie folkistów w społeczności żydowskiej było na ogół niewielkie. Ludowcy nie cieszyli się poparciem na Wileńszczyźnie z powodu negowania idei syjonistycznej i propagowania kultury żydowskiej wyłącznie w języku żydowskim (jidysz), a nie hebrajskim. Byli także zwalczani przez Agudas Isroel z powodu wysuwania postulatów o świeckości gmin żydowskich³⁵.

Wśród żydowskich ugrupowań o charakterze socjalistycznym w latach trzydziestych XX wieku na Kresach Północno-Wschodnich działały przede wszystkim Poalej-Syjon Prawica i Bund. Pierwsza z tych partii nie miała istotnych wpływów oraz sieci organizacyjnej, zaś Bund wykazywał dominujący wpływ w większości żydowskich związków zawodowych³⁶.

W latach trzydziestych XX wieku środowisko wileńskie asymilatorów było prekursorem ruchu „neoasymilatorskiego” i utworzyło strukturę polityczną w postaci Żydowskiego Klubu Myśli Państwowej. Celem tego środowiska było kształtowanie wśród Żydów świadomości „sumiennych i prawdziwych obywateli państwa polskiego”³⁷. Kolejną inicjatywą było powstanie w lipcu 1934 r. w Wilnie prorządowego Oddziału Zjednoczenia Bezpartyjnych Żydów w Polsce, którego centrala znajdowała się w Warszawie. W powstaniu tej struktury aktywny udział wzięli członkowie Związku Żydowskich Inwalidów Wojennych. Deklaracja programowa oddziału wileńskiego głosiła, że „w rozbudowie i wzmocnieniu państwa zarówno na zewnątrz jak i wewnątrz powinni Żydzi brać czynny udział i dołożyć wszelkich starań, aby ułatwić i dopomóc czynnikom kierującym państwem w ich poczynaniach [...] za pomocą ścisłej i harmonijnej współpracy z Rządem”. Asymilatorzy mieli jednak nikłą reprezentację na terenie województwa północno-wschodnich, nieprzekraczającą kilkunastu osób. Nie posiadali struktur organizacyjnych na tym terenie, a także wpływów wśród Żydów kresowych³⁸.

Wpływy nurtów żydowskich w poszczególnych gminach żydowskich rozkładały się bardzo różnie. I tak, w gminie wyznaniowej żydowskiej w Brasławiu podział był następujący: ortodoksi – 50%, syjoniści – 40%, Bund – 10%; w Głębokim – syjoniści 100%; w Postawach – ortodoksi 12,5%, syjoniści 62,5%, folkiści 12,5%, Bund 12,5%. Generalnie jednak na ziemiach północno-wschodnich wśród Żydów dominowali zwo-

³⁴ *Ibid.*, s. 38.

³⁵ *Ibid.*, s. 38–39.

³⁶ *Ibid.*, s. 40–44.

³⁷ Strona internetowa tygodnika Związku Polaków na Litwie „Nasza Gazeta”, <http://archiwum2000.tripod.com>, A. Kakareko, *op. cit.*

³⁸ AAN, UWW, sygn. 978/11, s. 45, 48.

lennicy nurtu syjonistycznego, później kolejno plasowali się stronnicy ortodoksów i socjalistów³⁹.

Należy zaznaczyć, że w latach trzydziestych XX wieku nastąpiła dalsza polaryzacja stanowisk ludności żydowskiej. Był to wynik działania dwóch czynników: po pierwsze – kryzysu gospodarczego i krytycznego położenia Żydów kresowych w warunkach ekonomicznych jeszcze trudniejszych niż w innych dzielnicach kraju; po drugie – coraz większych problemów ludności żydowskiej, wynikających z radykalnych postaw szczególnie młodego pokolenia endecji, oraz ogólnie wzrost antysemityzmu wśród ludności kresowej⁴⁰. W coraz trudniejszych – z perspektywy Żydów – warunkach życia w Polsce powiększała się rzesza zwolenników nurtu syjonistycznego, szczególnie po roku 1935, gdy utworzono Nową Organizację Syjonistyczną. Zwiększył się też udział Żydów w organizacjach komunistycznych, zwłaszcza w aktywie kierowniczym, którego połowę stanowili przedstawiciele narodu żydowskiego. Leopold Tyrmand – pisarz, eseista i publicysta pochodzenia żydowskiego pisał, że „wzrastały nastroje prokomunistyczne wśród Żydów, którym niedaleka, lecz dokładnie izolowana Rosja wydawała się rajem wolności i równouprawnienia. Już wtedy liczni Żydzi – fanatyczni komuniści spełniali funkcję sowieckiej piątej kolumny, potęgując wrogość w Polakach [...] ślepi zaś naprawdę o ZSRR, gdzie syjonizm był zakazany, bezczeszczono synagogi”⁴¹. Opinia ta, choć może się wydawać zbyt radykalna, była oparta na faktach. Generalnie można stwierdzić, iż przedstawiciele narodu żydowskiego „byli nieufni, często wrodzy, a w najlepszym razie skłonni do lojalności bez patriotyzmu”⁴².

Podsumowanie

Podsumowując, warto zaznaczyć, że ruch żydowski mocno zaznaczył swoją obecność na mapie politycznej Kresów Północno-Wschodnich w okresie międzywojennym. Był on bardzo niejednorodny i różnorodny. Generalnie jednak środowiska żydowskie w województwach północno-wschodnich stanowiły zamkniętą enklawę. Czesław Miłosz wspominał: „Wspólnota katolicka i żydowska żyła w tych samych murach [...], ale jakby na dwóch odrębnych planetach”⁴³. Ze wspomnień córki żydowskiego nauczyciela mieszkającego w Wilnie Eugenii Biber również dowiadujemy się, że Żydzi nie utrzymywali szerokich kontaktów z Polakami. Pisała: „Jak mi opowiadała mama, spotkania środowiska nauczycielskiego Wilna odbywały się zazwyczaj tylko w czasie letnich kursów

³⁹ *Ibid.*, s. 49–50.

⁴⁰ Dla przykładu, w 1937 roku w związku z napadami bojówek nacjonalistycznych na studentów żydowskich minister wyznań religijnych i oświecenia publicznego zezwolił rektorom na wydawanie zarządzeń porządkowych. Przyjęły one formę wydzielania miejsc dla Żydów w salach wykładowych, czyli tak zwanego getta ławkowego. W roku 1938 studenci Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie przyjęli rezolucję domagającą się wprowadzenia na uczelni całkowitego niedopuszczania do studiów Żydów, tzw. *numerus nullus*.

⁴¹ L. Tyrmand, *Cywilizacja komunizmu*, Londyn 1972, s. 211.

⁴² W. Mich, *Obcy w polskim domu*, Lublin 1994, s. 35.

⁴³ C. Miłosz, *Rodzina Europa*, Warszawa 1990, s. 96.

w Trokach. Tam spotykali się przedstawiciele szkół polskich i żydowskich, białoruskich i litewskich. Bliższe i cieplejsze stosunki były między nauczycielami Białorusinami, Żydami i Litwinami, bo to były mniejszości narodowe. Bliskich przyjaciół Polaków moi rodzice, jeśli dobrze pamiętam, nie mieli”⁴⁴.

Był to też jeden z najbardziej aktywnie działających ruchów mniejszościowych na ziemiach Kresów Północno-Wschodnich. Cechą wspólną, charakterystyczną dla wszystkich ugrupowań żydowskich było przeciwstawianie się próbom dyskryminacji z pobudek narodowych i religijnych. Działacze żydowscy aktywnie występowali z interwencjami w sprawach społeczności żydowskiej do władz lokalnych, uczestniczyli w pracach samorządów oraz przedstawiali postulaty na forum parlamentarnym.

Streszczenie: W okresie dwudziestolecia międzywojennego na Kresach Północno-Wschodnich RP funkcjonowały liczne ugrupowania żydowskie, reprezentujące różnorodne kierunki polityczne i ideowe, od ortodoksów poczynając, przez ugrupowania syjonistyczne i tzw. „folkistów”, na socjalistach kończąc. Partie żydowskie prężnie i aktywnie działały na ziemiach kresowych. Cechą wspólną, charakterystyczną dla wszystkich ugrupowań żydowskich było przeciwstawianie się próbom dyskryminacji z pobudek narodowych i religijnych. Działacze żydowscy aktywnie występowali z interwencjami w sprawach społeczności żydowskiej do władz lokalnych, uczestniczyli w pracach samorządów oraz przedstawiali postulaty na forum parlamentarnym.

Słowa kluczowe: mniejszość żydowska, Kresy Północno-Wschodnie, życie polityczne, partie polityczne

Political life of the Jewish minority in the North-Eastern Borderlands of the Republic of Poland in the interwar period. Outline of the problem

Abstract: During the interwar period in the North-eastern Borderlands of the Republic of Poland, there were numerous Jewish groups, representing various political and ideological directions: from orthodox to Zionist and so-called “folkists”, socialists ending. The Jewish communities were active in the Borderlands. The common feature of all Jewish groups was to oppose the attempts to discriminate against national and religious motives. Jewish activists were actively involved in interventions among the Jewish community for local authorities, participated in the work of local governments, and expressed their demands in the parliamentary forum.

Keywords: Jewish minority, North-Eastern Borderlands, political life, political parties

⁴⁴ E. Biber, *Moje Wilno*, [w:] *Europa nieprowincjonalna. Przemiany na ziemiach wschodnich dawnej Rzeczypospolitej (Białoruś, Litwa, Łotwa, Ukraina, wschodnie granice III Rzeczypospolitej Polskiej) w latach 1772–1999*, red. K. Jasiewicz, Warszawa 1999, s. 374.

Политическая жизнь еврейского меньшинства на северо-восточных окраинах Речи Посполитой в межвоенный период. Краткое изложение вопроса

Аннотация: В период межвоенного двадцатилетия на северо-восточных окраинах Речи Посполитой действовали многочисленные еврейские партии, представляющие различные политические и идеологические направления, начиная от ортодоксов, через сионистские группировки и т. н. „фолкистов”, заканчивая социалистами. Общей чертой, характерной для всех еврейских партии на этих землях, было выступление против попыток дискриминации на национальной и религиозной почве. Еврейские деятели активно выступали по вопросам еврейского сообщества к местным органам власти, участвовали в работе местных самоуправлений и предъявляли требования на парламентском форуме.

Ключевые слова: еврейское меньшинство, Северо-Восточные Кресы, политическая жизнь, политические партии

Bibliografia

Źródła

Archiwum Akt Nowych, Urząd Wojewódzki Nowogródzki, sygn. 975/35, „Żydowskie partie polityczne”.
Archiwum Akt Nowych, Urząd Wojewódzki Wileński, sygn. 978/11, „Żydowskie organizacje polityczne i wyznaniowe”.

Drugi powszechny spis ludności z dnia 9 XII 1931 r. Mieszkania. Gospodarstwo domowe. Ludność. Stosunki zawodowe. Województwo wileńskie, „Statystyka Polski”, seria C, z. 36, Warszawa 1936.

Drugi powszechny spis ludności z dnia 9 XII 1931 r. Mieszkania. Gospodarstwo domowe. Ludność. Stosunki zawodowe. Województwo nowogródzkie, „Statystyka Polski”, seria C, z. 71, Warszawa 1938.

Informator Społeczno-Polityczny Województwa Wileńskiego. Partie polityczne, z. 10, Wilno 1927.

Statystyka wyborów do Sejmu i Senatu odbytych 5 i 12 listopada 1922 roku, „Statystyka Polski”, t. 8, Warszawa 1926.

Rzepeccy T. i W., *Sejm i Senat 1922–1927: podręcznik dla wyborców zawierający wyniki wyborów w powiatach, okręgach, województwach, podobizny senatorów i posłów sejmowych oraz mapy poglądowe*, Poznań 1923.

Literatura

Bełcikowska A., *Stronnictwa i związki polityczne w Polsce*, Warszawa 1925.

Bergman S., *Przyczynki do historii Bundu*, „Kwartalnik Historii Żydów” 1992, nr 2 (62).

Biber E., *Moje Wilno*, [w:] *Europa nieprowincjonalna. Przemiany na ziemiach wschodnich dawnej Rzeczypospolitej (Białoruś, Litwa, Łotwa, Ukraina, wschodnie granice III Rzeczypospolitej Polskiej) w latach 1772–1999*, red. K. Jasiewicz, Warszawa 1999.

Eberhardt P., *Struktura narodowościowa Polski północno-wschodniej w latach trzydziestych XX wieku*, [w:] *Społeczeństwo białoruskie, litewskie i polskie na ziemiach północno-wschodnich II Rzeczypospolitej (Białoruś Zachodnia i Litwa Wschodnia w latach 1939–1941)*, red. M. Giżewska, T. Strzembosz, Warszawa 1995.

Jack J., *The Bund in Vilna 1918–1939*, „Polin” 2013, t. 25, s. 263–292.

- Kirwiel E., *Kresy Północno-Wschodnie Rzeczypospolitej Polskiej w latach 1918–1939. Oblicze polityczne*, Lublin 2011.
- Krajewski Z., *Geneza i dzieje wewnętrzne Litwy Środkowej (1920–1922)*, Lublin 1996.
- Landau Z., Tomaszewski J., *Polemiki w sprawie struktury społecznej*, [w:] *Druga Rzeczpospolita. Gospodarka – społeczeństwo – miejsce w świecie (sporne problemy)*, red. Z. Landau, J. Tomaszewski, Warszawa 1977.
- Mich W., *Obcy w polskim domu*, Lublin 1994.
- Miłosz C., *Rodzina Europa*, Warszawa 1990.
- Paruch W., *Od konsolidacji państwowej do konsolidacji narodowej. Mniejszości narodowe w myśli politycznej obozu piłsudczykowski (1926–1939)*, Lublin 1997.
- Pickhan G., *Pod prąd. Powszechny Żydowski Związek Robotniczy Bund w Polsce w latach 1918–1939*, Warszawa 2017.
- Podgajna E., *Stronictwo Chłopskie (1926–1931). Studium z dziejów myśli politycznej*, Lublin 2011.
- Polski słownik biograficzny*, t. 15, Wrocław 1970.
- Polski słownik biograficzny*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1991.
- Rudnicki S., *Żydzi w parlamencie II Rzeczypospolitej*, Warszawa 2004.
- Tomaszewski J., *Zarys dziejów Żydów w Polsce w latach 1918–1939*, Warszawa 1990.
- Tyrmand L., *Cywilizacja komunizmu*, Londyn 1972.

Strony internetowe

- Strona internetowa „Kuriera Wileńskiego”, <http://kurierwilenski.lt>
- Strona internetowa tygodnika Związku Polaków na Litwie „Nasza Gazeta”, <http://archiwum2000.tripod.com>
- Strona internetowa Żydowskiego Instytutu Historycznego, <http://www.jhi.pl/institut>
- Strona internetowa Juden In Europa, <http://www.juden-in-europa.de>